

19 ve 20. Yüzyılda Teke Sancağı'nda Bazı Salgın Hastalıklara Dair Bulgular *Some Detections Regarding the Epidemics in the Teke Sanjak in the 19th and 20th Centuries*

Hatice ÇİFTÇİ*

Öz: Salgın hastalıklar dönem dönem çeşitli sebeplerden dolayı insanların hayatlarında büyük sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlar fiziksel, ekonomik, toplumsal ve ruhsal büyük yıkımları da beraberinde getirmiştir. Başta kolera, veba, tifo, tifüs, çiçek ve sıtma gibi hastalıkların oluşturduğu bu tahrifatın etkileri uzun süre kendisini hissettirmiştir. Dünya'nın birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da salgın hastalıklar toplumu derinden etkilemiştir. Bu etkiler, bazı yerlerde kendisini daha da etkin şekilde göstermiştir. Özellikle ticaret sahasının genişliği ve büyüklüğü, insan ilişkilerinin sıklığı sebepleriyle Akdeniz Bölgesi ve Teke Sancağı salgın hastalıkların etkilerine bariz şekilde açık hâle gelmiştir. Bu çalışmada 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda Antalya merkez olmak üzere Teke Sancağı'nı etkisi altına alan çeşitli salgın hastalıklar ele alınırken bu hastalıkların genel manada meydana getirdiği etkileri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Yine çeşitli alanlarda etkilerini gösteren bu hastalıkları durdurma ve hastalıkların yayılmasını önleme hususunda tahaffuzhâne (karantina) ve tebhîrhânelerin (dezenfeksiyon) açılması ve bu bağlamda alınan tedbirler de ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Teke Sancağı • Salgın Hastalıklar • Kolera • Veba • Çiçek • Tahaffuzhâne

Abstract: Epidemic diseases have caused great problems in people's lives for various reasons from time to time. These problems have brought great physical, economic, social and spiritual destruction. The effects of this devastation caused by diseases such as cholera, plague, typhoid, typhus, smallpox and malaria were felt for a long time. As in many parts of the world, epidemics had a profound impact on society in the Ottoman Empire. In some places, these effects manifested themselves even more effectively. The Mediterranean Region and the Sanjak of Teke were particularly vulnerable to the effects of epidemics due to the vastness and size of the trade area and the frequency of human relations. In this study, while discussing the various epidemic diseases that affected the Sanjak of Teke, with Antalya as the center, in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, it was tried to focus on the effects of these diseases in general. The measures taken in this context, such as the opening of tahaffuzhâne (quarantine) and tebhîrhânelerin (disinfection) to stop and prevent the spread of these diseases, which showed their effects in various fields, were also revealed.

Keywords: Teke Sanjak • Epidemic Diseases • Cholera • Plague • Smallpox • Tahaffuzhâne

* Doktorant, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Antalya.

0000-0002-6817-9129 | muverrih06@gmail.com

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmakta olan "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Teke Sancağı'nda ortaya çıkan salgın hastalıklar, tedavileri ve karantina uygulamaları. (1839-1908)" başlıklı doktora tezinden üretilen bu makaledeki akademik destek ve katkılarından dolayı tez danışmanım Prof. Dr. Salih Tunç'a teşekkür ederim.

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 02/03/2023 | Kabul Tarihi: 15/05/2023 ; Çiftçi H. 2023, "19 ve 20. Yüzyılda Teke Sancağı'nda Bazı Salgın Hastalıklara Dair Bulgular". *Cedrus XI*, 429-444.

Giriş

İnsan ölümleri; sağlık sorunları başta olmak üzere çeşitli doğal afetler, yangın, kıtlık ve iklimde meydana gelen değişiklikler gibi nedenlerle gerçekleşmekle beraber bu ölümlerin bir diğer kaynağının da salgın hastalıklar olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Çok da uzun olmayan sürelerde hızla yayılarak sayıları binleri hatta milyonları bulan insanların ölümlerine neden olan bu salgınlar, tedavi yöntemleri bulununcaya kadar önemli derecede hasara neden olmuş hatta büyük imparatorlukların dahi sonunu getirmekte etkin rol oynamıştır¹. Osmanlı İmparatorluğu da bu hastalıklardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar veba hastalığının yıkıcı etkilerini topraklarında hissetmiştir². Öyle ki dönem dönem veba hastalığının etkisi tahmin edilemez boyutlara gelmiş ve ölümlerin sayısı çok ciddi rakamlara ulaşmıştır. 1592 ve 1648 yılları arasında günde tahmini bine yakın kişinin bu hastalıktan öldüğü kaynaklarda belirtilmektedir³.

Hastalıkların sebepleri açıklanmaya çalışılırken özellikle Hellas'ta bu tür hastalıklar, Tanrı'nın verdiği bir ceza olarak görülür ve mistik sebeplerle açıklanmaya çalışılırdı⁴. Apollon'un⁵ insanlara kızgınlık seviyesine göre salgın hastalık gönderdiği de inanışlar arasındaydı⁶. İslam dünyasına bakıldığı zaman ise hastalıklara karşı Hz. Muhammed'in "Bir yerde taün çıktığını işiterseniz oraya gitmeyiniz, bir yerde taün çıkar ve siz de orada bulunursanız oradan dışarı çıkmayınız."⁷ hadisiyle ilk karantinalarından birini başlattığı bilinmektedir. Karantina ve çeşitli önlemler alınmaya çalışılsa da özellikle ilk dönemlerde çok da sistematik adımlar atılamamıştır. Bunun sonucunda ise hastalıklar büyük kayıplara sebebiyet vermiştir. Ancak zamanla sağlık tedbirleri daha verimli hâle geldikçe sonuçlarını görmek mümkün olmuştur. Alınan bu tedbirler neticesinde salgın hastalıkların seyrinde de gözle görülür iyileşmeler meydana gelmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu açısından değerlendirme yapıldığında veba salgınının 19. yüzyıl boyunca şiddetini azalttığı ve yüzyılın sonunda yerini kolera salgınına bıraktığı görülmektedir⁸. Toplum olarak bir salgından tamamen kurtulmadan başka bir salgının pençesine düşen imparatorluk çok zor dönemler geçirmiştir. Karantina yöntemlerinin daha verimli ve işlevsel olarak uygulanmaya başladığı Tanzimat Dönemi ve sonrasında⁹ hastalıkla mücadelede önemli adımlar atılarak hastalıklar daha etkili şekilde bertaraf edilmiştir.

Teke Sancağı'nda Kolera Salgını

Kolera hastalığı, Osmanlı arşivlerinde; *illet-i kolera*, *illet-i âdiyye* veya *illet-i mahûf* gibi isimlerle

¹ Yılmaz 2017, 27.

² Varlık 2018, 32.

³ İnalçık 2001, 236-237.

⁴ Özdemir 2005, 15.

⁵ Hem Hellen hem de Romalılar tarafından aynı isimle anılmıştır. Müziğin ve sanatların hamisidir. (Lir) Kehanetin tanrısıdır. Arındırma ve şifa tanrısıdır. Bu bağlamda Paion olarak anılır. Apollon'un silahı ok ve yaydır. Homeros, Apollon'dan "gümüş yayın efendisi", "uzağı vuran" şeklinde söz eder. Homeros'tan itibaren Phoibos (Işık Saçan) olarak da bilinir. Çünkü Apollon, zaman içinde bir güneş tanrısı olarak görülür ve hatta Helios (güneş tanrısı) ile bir tutulur. Apollon, düzen, uyum, akıl değerlerini temsil eder. Detaylı bilgi için, bk. March 2014, 85.

⁶ Aksoy 2010, 26.

⁷ Ahmed b. Hanbel 1981, 42: 53 (25118); Mâlik b. Enes 1992, 7; Müslim b.Haccac 1991, 4:1733 (98); Ebû Dâvûd 1981, 6.

⁸ Yıldırım 1994a, 423.

⁹ Sarıyıldız 2001, 463-465.

adlandırılmıştır. Kolera, epidemi (salgın) –pandemi (kıtalar arası salgın) hâline gelmekle beraber insanlarda mide bulantısı, istifra, karın ağrısı şiddetli ishal, çok kısa sürede su ve elektrolit kaybı ile beraber ortaya çıkan ve çok da uzun olmayan sürelerde belirtilerini gösteren, müdahalede bulunulmazsa öldürücü etkileri olan enfeksiyona bağlı bir hastalıktır. Çeşitli yollarla sirayet ettiği bilinen, düşük sıcaklıklarda dahi hayatta kalmayı başarabilen kolera, orta sıcaklıktaki rutubetli alanları daha çok sever ve bu koşullarda kendisine çok kolay ve rahat yaşam alanı bulabilir. Kolera, temizlik şartlarının uygun olmadığı durumlarda ortaya çıkan bir bulaşıcı hastalık olmakla beraber bu hastalığa yakalanmanın en kısa yolu ise insanların şahsi temizliklerine dikkat etmesidir¹⁰. Rahatsızlığın ana unsuru sayılan ve 1883'te Koch tarafından bulunan *Vibrio Cholera*'nın, temiz olmayan yiyecek ve içeceklerin vücuda girmesinden birkaç gün geçmeden belirtilerini göstermeye başlaması ve mikrobun mideden geçerek bağırsaklarda üremeye başlaması ile beraber meydana geldiği bilinmektedir. Kolera mikrobunun en çok bulunduğu bölgeler ise hasta dışkaları ve dışkaların sirayet ettikleri sulardır¹¹.

Kolera, ilk olarak Hindistan'da bulunan Ganj Nehri ve nehrin çevresinde ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkış tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, kolera isminin Hipokrat tarafından ilk defa kullanıldığı görülse de bu hastalığın kolera olduğuna dair bilgiler net değildir. Kolerayı bu bağlamda kesin olarak belirleyen kişinin ise bu hastalığı 1883'te bulan Robert Koch olduğu kabul edilmektedir¹².

Robert Koch'un ortaya koyduğu bu bakterinin keşfi, döneminde yaşayan diğer bilim insanlarının yaptığı çalışmalarla çürütölmek istenmiştir. John Snow, hastalığın *kirli hava* yoluyla değil *su yoluyla* bulaştığını ispata çalışırken, Alman asıllı olan başka bir doktor da bu konuda daha da ileriye giderek bir deney tüpü kolera basili içerek hasta olup olmayacağını gözlemleyerek hastalığın farklı bulaşma yollarını bulmaya çalıřmıřtır¹³.

Hastalığın doğduğu yer olan Ganj Nehri'nin vadisinde haziran ayından eylöl ayına kadar devam eden muson yağışlarının ardından meydana gelen taşkınlara, ardında geniş bataklık yerleri bırakmıştır. Bu yerler bakterilerin çoğalmasına sebep olacak uygun ortamı beraberinde getirmekteydi. Böylelikle hastalığa sebep olan bu mikroplar, enfekte olan içme suyu ya da diğer kanallardan insan vücuduna yerleşiyordu. Böylece su ile insan vücuduna yerleşen hastalık mikrobi, ani ve şiddetli kusma ile beraberinde vücutta su kaybı ile kuruma ve vücudun tuz kaybetmesi ile beraber ürenin yükselmesi, kanda koyulaşmalar, idrar miktarının yok denecek kadar azalması, kaslarda ortaya çıkan ani kramp- larla beraber mikrop kapan kişinin kısa sürede ölümlü ile sonuçlanmaktaydı¹⁴.

19. yüzyıl boyunca dönem dönem dünyanın belirli bölgelerinde büyük salgınlara sebep olan koleranın Hindistan kaynaklı olduğu, yapılan çalışmalarla ortaya konulmuş olsa da ilk defa 1817 yılında Bengal'de ortaya çıktığı ve buradan dünyanın farklı coğrafyalarına yayıldığı bilinmektedir¹⁵. Koleranın yayılış alanları takip edildiğinde tıpkı canlı bir organizma gibi hareket ettiği ve öncelikle nüfusun en yoğun olduğu, ticaretin geliştiği yerlerde etkili olduğu görölmüştür. Bu bağlamda hastalığın 19. yüzyıl boyunca Batı'ya ulaşmak için üç güzergâh kullandığı görülür. Birincisi Hindistan'dan başlayıp Afganistan, İran, Hazar Denizi sahilleriyle Rusya'ya ve Karadeniz kıyılarına ulaşan kara yolu;

¹⁰ Gül 2009, 241.

¹¹ Ayar 2007, 4.

¹² Onul 1971, 646-649.

¹³ Yaşayanlar 2018, 50-51.

¹⁴ Dağlar 2007, 368; Ak 2011, 256.

¹⁵ Ak 2011, 255.

ikincisi, Hindistan'dan Umman Denizi, Basra Körfezi sahillerinden içeriye Bağdat ve çevresinden geçen deniz ve kara yolları; üçüncüsü, Hindistan'dan Kızıldeniz boyunca Cidde ve İskenderiye gibi limanlara ulaşan deniz yoludur¹⁶.

19. yüzyıl içerisinde kolera sebebiyle 1817-1823, 1829-1851, 1852-1859, 1863-1879, 1881-1896 ve 1899-1923 yıllarında toplamda altı büyük büyük pandemi çıkmıştır¹⁷. Bu yıllar içerisinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında da birçok defa salgın hastalık yaşanmıştır. Bu hastalık, tarihler 1831 yılını gösterdiğinde İstanbul'a kadar ulaşmıştır¹⁸. Bilhassa 1865 senesinde çok etkili bir salgın meydana gelmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesi bu salgından zarar görmüş; Kudüs, Yafa, Nablus, Hayfa, Sayda, Beyrut, Şam, Hama, Humus, Halep, Adana ve Tarsus'u kapsayan güney bölgelerinde 40.000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir¹⁹. Yaklaşık 11 yıl sonra 1877'de İstanbul'da 4.000 kişi yine bu hastalıktan hayatını kaybetmiştir²⁰.

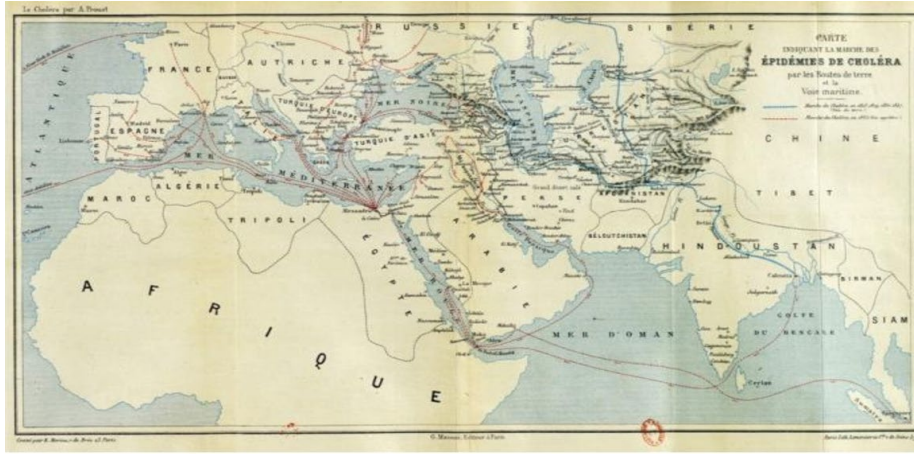

Fig. 1. Koleranın Yayılma Yollarını Gösteren Harita (Yaşayanlar 2018, 50)

Hindistan'da endemik olarak başlayan kolera hastalığı²¹ 19. yüzyıl itibarıyla dünyanın diğer bölgelerine de sirayet etmiştir²². Özellikle kolera salgınının İran'da etkilerini göstermesi ve hasara sebebiyet vermesi kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırları için tehlike arz etmekteydi. Kolera illeti, Basra Körfezi üzerinden Bağdat'a oradan da Anadolu ve Akdeniz sahillerine kadar ulaşmıştı²³.

Bu bölgelerden biri olan Antalya'da da kolera salgını 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Antalya, iktisadi ve ticari münasebetler ile popülasyon bakımından hayli dinamik bir şehirdir. Dönemin seyyahları şehrin bu özelliğine dikkat çekerler. Nitekim yüzyılın son çeyreğinde Antalya'yı ziyaret eden Maxime Collignon'un anlatısına göre Antalya, Sımi Körfezi'nden Mersin'e kadar uzanan Asiyatik kıynının en büyük ticaret merkezlerindedir. Selânik şehrindeki ticarete benzer

¹⁶ Ayar 2007, 7.

¹⁷ Sarıyıldız 2000, 309; Yılmaz 2017, 33.

¹⁸ Yıldırım 1985, 1326.

¹⁹ Ayar 2007, 31.

²⁰ Yıldırım 1994b, 14.

²¹ Endemik-Endemi; "Bir enfeksiyonun bir toplumda belirli ya da alışılmış sıklıkta görülmesini ifade eder", bk. Doğanay 1996, 511.

²² Uzel 1989, 89; Temel 2008, 10.

²³ Sarıyıldız 2002, 309- 310.

şekilde buraya da İzmirli ve Rodoslu tüccarlar gelir ve Rum tüccarlar ile pek sıklıkla ticari alışverişte bulunurlardı. Bu tüccarlar ya şehirdeki hanlara yerleşirler ya da kapı komşularının mağazalarında belirli bir süre kalarak geri dönerlerdi²⁴. Bir liman şehri olarak Antalya'nın bu dinamik yönünün, şehrin zaman zaman salgın tehdidinde maruz kalmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte ilginçtir ki 1894 senesinin yaz mevsiminde hemen hemen bütün Anadolu'yu saran kolera salgınında Antalya, çok fazla etkilenmemiştir. Ancak Antalya başta olmak üzere Konya vilayeti ile birçok Anadolu şehrinde salgın tamamen kaybolduktan sonra dahi salgının yeniden Antalya'da tezahür ettiği anlaşılmaktadır²⁵.

Hastalığın Teke Sancağı'na sirayet etmediği dönemde Cebel-i Bereket Sancağı'nda iskân ettirmek üzere getirtilen iki bin yüz on altı nüfusuyla muhacirlerin kolera hastalığının ortaya çıkmasından dolayı Mersin'e gönderilmesi kararlaştırılırken hastalığın oralara dahi sirayet ettiği düşüncesiyle Kafkas muhacirlerinin Mersin'e gönderilmeyip Antalya'da uygun görülen bölgelere yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır²⁶. Adana'da kolera hastalığının devam etmesi sebebiyle, ilkbahara kadar Antalya'ya gönderilen muhacirlerin Adana'ya geri gönderilmemesi Adana vilayeti tarafından istenmiştir²⁷. Bu salgın nedeniyle Alanya hariç sahilin Anamur'a kadar kapatılması Adana'ya gerek kara gerekse deniz yoluyla giriş çıkışların yasaklanması kararlaştırılmıştır²⁸. Aradan belli zaman geçtikten sonra hastalıkta belirli bir yavaşlama meydana gelmiş ve 17 Şubat 1891 tarihinde Adana ve Halep'te kolera hastalığının bertaraf edilmesi nedeniyle Antalya'ya geçici olarak yerleştirilen Kafkas muhacirlerinin tekrardan Adana ve Halep'e naklinin gerçekleştirildiği görülmüştür²⁹. Teke Sancağı'nda başlayan kolera salgını sebebiyle Antalya şehir merkezindeki duyulan ilk hastalık haberi 29 Kasım'da alınmıştır. Aralık ayının ilk on gününde 98 kişi hastalanmış ve 39 vefat gerçekleşmiştir. Kolera salgını sürerken şehirde, 14 Aralık günü 26 hastalık haberi ve 13 vefat haberi alınmış ve bu vefat oranı hastalık esnasında bir günde meydana gelen ve kayıtlara geçen en yüksek oran olarak belirtilmiştir³⁰. Finike'den Anamur'a ve İçel Sancağı'nın hududu olan Lamas'a kadar yayılmış olan bulaşıcı hastalıktan dolayı hastalık şüphesi altındaki kişilerin 10 gün karantinaya tabi tutulması ve kara yolu ile kimsenin bu bölgelere geçmemesi kararlaştırılmıştır³¹. 10 Ocak 1895 tarihinde Kesikbel şose yolunun inşası esnasında binlerce amelenin kolera illetine sebebiyet verdiği gerekçesi ile Teke Sancağı Mutasarrıfı hakkında, Antalya ahalisi (Selim Sırrı ve iki kişi) şikâyetinde bulunmuş ve bu şikâyetlerin incelemeye alınması kararlaştırılmıştır³². 31 Ocak 1895 tarihinde Antalya'da ortaya çıkan kolera illetinden dolayı dört kişinin hastalanması ve bu hastalanan kişilerden bir tanesinin vefat etmesi³³ üzerine bölgede hastalığın bir ivme kazandığı gözlenmiştir. Antalya Sancağı'nda bulunan, Elmalı kazasına Antalya Karantina Müdüriyeti bünyesinden aylık ikişer yüz maaş ile bir tabip ve bir memur, Finike İskelesi'ne aylık iki yüz kuruşa bir memur ve yine yardımcı olarak da aylık yüz kuruşa adı geçen

²⁴ Tunç 2018, 186.

²⁵ Ayar 2007, 137.

²⁶ BOA., DH.MKT., 1782/117, lef. 1.

²⁷ BOA., A.}MKT.UM., 1873/ 3, lef. 1.

²⁸ BOA., A.}MKT.UM., 1873 /22, lef. 1.

²⁹ BOA., DH.MKT., 1810/50, lef. 1

³⁰ Ayar 2007, 137.

³¹ BOA., A.}MKT.MHM., 555/20, lef. 3.

³² BOA., DH.MKT., 330/74, lef. 4.

³³ BOA., Y.PRK.SH., 5/17, lef. 1.

yerlere yardımcı personel gönderilmesine karar verilmiştir³⁴. Hastalığın önünün kesilebilmesi için çeşitli önlemler de beraberinde gelmeye devam etmiştir. 11 Kasım 1842 yılında, Tuzla İskelesi'ne gelen ve bulaşık patentali³⁵ olan iki kıta sefayın yolcularının da ahalinin de emniyette olacağı şekilde uzak yerlerde on beş günlük süre ile barakalarda ve çadırlarda karantina altında bekletilmesi ve buradan çıkmalarının önüne geçilmesi hakkında tedbirler geliştirilmesi hususuna değinilirken özellikle geçen sene de aynı durumla karşılaşıldığı ve hastalık şüphesi altında bulunanların Yanya Deresi civarında on beş günlük karantinada tutuldukları belirtilmiştir³⁶. Anamur İskelesi'nden başlayarak hastalığın bulaştığı hudutlar dâhilinde karantina altına alınmalar ve düzenin korunması için tedbirler alınmaya devam etmiştir. Alanya Karantina Müdürü'nün görevinden alınarak yerine Cizre Derbent Kâtibi Ali'nin tayin edilmesi de bunlardan birisidir³⁷. Ayrıca denizlerde de aynı şekilde kolera illetinin yaygınlaşması hasebiyle 5 Nisan 1894 tarihli ve 83 numaralı tezkirede; midye, istiridyeye ve tarak gibi hayvanların avlanması ve satılmasının yasaklanması yengeç ve ıstakoz gibi hayvanların ise yasaklarının net olmamakla beraber ihtiyaten yasaklanması hakkında Sahil Muhafaza Memurluğuna tebligat gitmiştir³⁸. Konya vilayetine gönderilen 12 Kasım 1894 tarihli ve yüz doksan sekiz numaralı yazışma ile Teke Sancağı'nca temizlik vergisinin alınmasına izin verilmesi talep edilmiştir³⁹. Ayrıca Antalya'da ortaya çıkan hastalıktan dolayı tayin edilen üç tabip ve iki nefer memura harcırah olarak verilmesi gereken üç bin yedi yüz altmış altı kuruşun 1894 senesi Dahiliye Nezareti tahsisatına mahsuben gönderilmesi⁴⁰ kararlaştırılmış ve alınan tedbirlere ek olarak karantinalar da devam etmiştir. Özellikle Anamur İskelesi'nden hastalığın sirayet ettiği düşünülen hudutlarda bulunan kişiler, Silifke İskelesi'ne getirilmiş oradan da on günlük karantina altına alınmalarına ve kara yolu ya da deniz yolu ile buldukları mahalden çıkmalarının önüne geçilmesine karar verilmiştir⁴¹. Temizlik ve hijyen konusunun hastalığın ilerlemesinin önüne geçilmesindeki önemine binaen Teke Sancağı'nca illetin daha fazla yayılmasının önüne geçmek üzere temizlik vergisi konusunun değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır⁴².

Kolera ile mücadelede daha öncesinde kişisel olarak da önemli adımların atıldığı bilinmektedir, özellikle tarihler 1865'i gösterdiğinde Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul, Suriye ve Irak'ta kolera illetinin durdurulması için faydalı olanlara *kolera madalyası* takdim edilmiştir. Bu madalyanın içeriğine gelirse madalya, gümüşten yapılmış olup 36 mm çapında ve 23,69 gr ağırlığındadır. Madalyanın ön tarafında Sultan Abdülaziz'in ışıklar saçılı bir şekilde resmi bulunurken arka tarafında da Osmanlı İmparatorluğu'nu sembolize eden büyük bir ağaç ve bu ağaca bulutlardan şimşek figürlerinin gelişi bastırılmıştır⁴³. Ayrıca, kolera hastalığının önüne geçilmesi hususunda Alanyalı Alaaddin B. Hüseyin'e Alanya Karantina Memurluğu yaptığı esnada gösterdiği başarılarından dolayı tahlisiye

³⁴ BOA., C.SH., 27/1341, lef. 1.

³⁵ Hastalık olduğunu gösterir sıhhi tezkere, bk. Sami 2011, 267.

³⁶ BOA., A.}MKT.MHM., 363/36, lef. 6.

³⁷ BOA., DVN., 1/73, lef.1.

³⁸ BOA., Y..A...HUS.,293/13, lef. 3.

³⁹ BOA., DH.MKT.,311/37, lef. 2.

⁴⁰ BOA., DH, MKT., 316/21, lef. 2.

⁴¹ BOA., Y..A...Hus.,315/39, lef. 1.

⁴² BOA., ŞD., 1721/18, lef. 3.

⁴³ Kolera Madalyası görseli için, bk. Meydan Larousse 1973, 382.

madalyası⁴⁴ verilmesi uygun görülmüştür⁴⁵. Böylece hastalıklarla mücadelede verilen çabalar desteklenerek önemli adımlar atılmış ve hastalık zayıflatılmaya çalışılmıştır.

Teke ve Burdur sancaklarında kordon altına alınan bölgelerde gereken tedbirlerin alınması buralarda bulunan fakir ve yardıma muhtaç olanlara harcanmak üzere bin kuruşun acil olarak ihtiyaç sahiplerine verilmesi hususu⁴⁶ görülmüştür. Akabinde hastalıkta görülen belirli bir düşüşün göz önüne alınarak tedbirlerin azaltılması yoluna gidilmesi düşünülmüş, Alanya kazasında kordon sebebiyle ticari ilişkilerde meydana gelen zararın önüne geçilmesi için kordonun kaldırılması hususunda Hacı Mehmet ve diğer kişilerin imza ile istekte buldukları⁴⁷ ve Antalya'da on günü aşkın bir süreden beri kolera hastalığının görülmemesinden dolayı Antalya'daki kordonun kaldırılması⁴⁸, Teke Sancağı'nda on beş günden beri hastalık bulunmadığı için ticaretin sekteye uğramasından dolayı karantinanın kaldırılmasına dair, Teke Sancağı İdare Meclisi'nin talebi olmuştur⁴⁹. Ancak bu durum çok sürmemiş ve akabinde ise Antalya'da meydana gelen hastalığın kolera olduğunun anlaşılması üzerine Anamur ve Karaman sahilinden 5 Ağustos 1895 tarihinden itibaren çıkıp gelecek gemilerin tahaffuzhânedede beş günlük karantina altına alınıp bekletilmesi hakkında karar verilmiştir⁵⁰. Bölgede hastalık belli dalgalanmalarla beraber varlığını sürdürmüştür.

Teke Sancağı'nda Veba Salgını

Veba, Müslümanlar arasında *veba*, *taûn*, Batı'da ise genel olarak *black death* (*kara ölüm*) olarak bilinmektedir. Ayrıca başka lisanlarda da *plague*, *peste*, *pestis*, Türkçede ise "*veba*, *taûn*" olarak isimlendirilmiştir⁵¹. Ölümcül salgın manasında olan veba, dilimize Arapçadan geçmiştir. Veba kelimesinin taûn için kullanıldığı da bilinmektedir. Türkçe olarak bakıldığı zaman bu iki kelimenin eş anlamlı olduğu anlaşılacakla beraber zamanın bilginleri, bu iki kelimenin tam olarak örtüşmediğini belirtmektedir. İbn-i Sina (ö. 428/1037), Kâdi İyad (ö. 544/1149), İbn-i Manzu (ö. 711/1311), Asım Efendi (ö. 1236/1820) gibi bilginler taûn hastalığının vebaya göre daha özel olduğunu, her taûnun veba olmakla beraber her vebanın taûn olmadığı hakkında görüş bildirmişlerdir⁵².

⁴⁴ *Tahlisiye* veya *tahlis-i cân* gibi adlara sahip olan bu madalya, Sultan Abdülmecit (1839-1861) döneminde çıkarılmıştır. Bakıldığı zaman çeşitli felaketlerde hayati tehlike altında bulunan kişileri, canını hiçe sayarak kurtarmaya çalışanlara bu madalya verilmiştir. Bundan yola çıkılarak madalyaya cankurtaran madalyası da denilmiştir. Ve madalya, belgelere bu şekliyle de geçmiştir. Daha detaylı bilgi için, bk. Pakalın 1993, 374; Soydemir 2011, 33.

⁴⁵ BOA., DH, MKT., 608/38, lef. 3.

⁴⁶ BOA., MV., 83/65, lef. 2.

⁴⁷ BOA., DH, MKT., 351/19, lef. 1.

⁴⁸ BOA., Y...A...Hus., 321/71, lef. 1.

⁴⁹ BOA., DH, MKT., 434/50, lef. 2.

⁵⁰ BOA., MKT, MHM., 561/1, lef. 1.

⁵¹ Kılıç 2004, 17.

⁵² İbn-i Sina (ö. 428/1037) taûn ile ilgili olarak, salgın hastalıkların sıkça meydana geldiği bölgelerde yoğun olarak ortaya çıkması nedeniyle taûnun veba olarak adlandırıldığı görülmüştür, demiştir. Lakin bu adlandırmanın doğru olmadığı da belirtilmektedir. İbn-i Sina'ya göre taûn, insan vücudunun yumuşak dokularında büyük şişlikler oluşturan bir hastalıktır. Bu bağlamda veba çeşitlerinden bubonik vebanın taûn olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için, bk. Kurt 2006, 13.

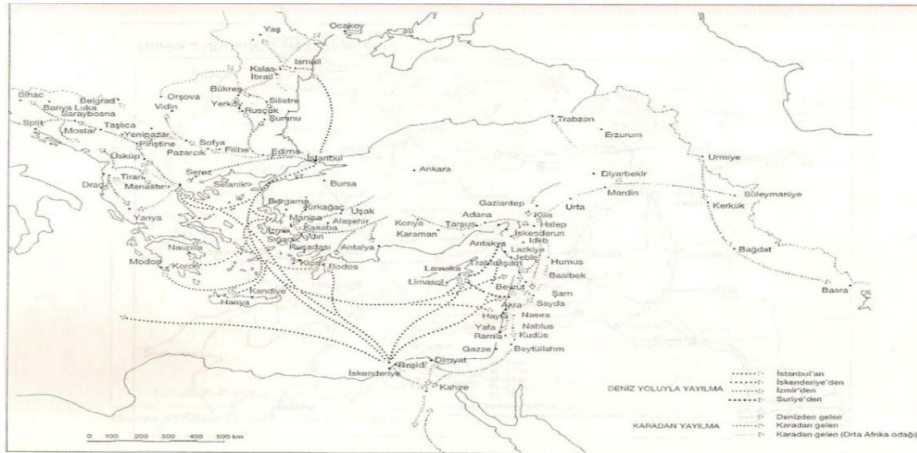

Fig. 2. Vebanın Yayılma Yollarını Gösteren Harita (1700-1850) (Panzac 1997, 257)

Mısır ve civarında ilk çağlardan beri ortaya çıkmış olan veba hastalığı, hayvanlar aracılığıyla yayılmıştır. Önceleri pire daha sonra fare ve diğer hayvanlar bu yayılmada önemli aktörlerdir. İlk veba kayıtlarına VI. yüzyılda rastlanmaktadır. Bundan sonra da dönem dönem farklı etkilerle toplumlara büyük zararlar vermiştir. 14. yüzyılda Avrupa'da hemen hemen nüfusun 1/3'ünün yok olmasına sebep olmuştur. Veba hastalığı yıkıcı etkisini Osmanlı İmparatorluğu üzerinde de göstermiştir. Osmanlı topraklarında bilinen ilk veba salgını 1466-67 yıllarında Makedonya, Trakya ve İstanbul üzerinde görülmüştür. 17. yüzyıldan başlayarak yaklaşık iki yüzyıl boyunca kıyı bölgeleri başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünde en öldürücü ve bulaşıcı afetlerden birisi olarak kendini göstermiştir. 19. yüzyılın son dönemlerine kadar veba Osmanlı topraklarında etkisini devam ettirmiştir⁵³. Bu salgın, kısa sürede Antalya da dâhil olmak üzere geniş bir bölgede yayılım göstermiştir.

Antalya, içerisinde bulunduğu coğrafyanın ticaret hacminde önemli bir yere sahip olması nedeniyle insani ilişkilerin çok yoğun olduğu bir bölge hâline gelmiştir. Bu yoğun ilişkiler, başta hastalık taşıyan tüccarlar ve yanlarında bulundurdukları eşyalarla farklı bölgelerden gelerek veba illetinin hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur. Özellikle liman kentleri ile ilişkisi nedeniyle 1831 yılına gelindiğinde Karaman Eyaleti'nde süren hastalık; batıda Rodos Adası'na, onun karşısındaki Fethiye Körfezi'ne ve doğuda Antalya'ya kadar etkilerini göstermiştir. 1838 ve devamında iki yıl boyunca Antalya Körfezi'ne hâkim Karaman Yayılası'nın batısında, Hamid Sancağı'nın köylerinde ve Isparta yönüne doğru veba hastalığının etkileri hissedilmiştir⁵⁴. İskenderiye, Mısır ve Antalya'da devam eden veba hastalığından dolayı daha sıkı ve sağlam tedbirler alınması gerektiği, ayrıca bölgeden geçen hacılara yönelik sıhhi tedbirlerin yoğunlaştırılması gerektiği, adı geçen yerlere 6 Temmuz 1905 tarihinden itibaren gelecek olanların beş gün müddetince tahaffuzhânedede karantina altında tutulması gerektiği bildirilmiştir⁵⁵. 17 Temmuz 1905 tarihinde on bir günden beri Antalya'da yeni veba vakası görülmemekle beraber Rum mahallesinde bir vakadan haber alındığı ve bu kişinin veba olduğu tespit edildiğinden hastalığın yayılmasının engellenmesi için tabiplerin de olaya müdahale etmesi hususu değerlendirilmiştir⁵⁶. Alınan tedbirlerin etkisi kısa sürede kendisini göstermiştir. Teke Mutasarrıflığı'ndan gelen 18 Temmuz 1905 tarihli telgrafnâme'ye göre son beş günden beri yeni bir veba vakası

⁵³ Yıldırım 1994a, 423.

⁵⁴ Panzac 1997, 56-57.

⁵⁵ BOA., DH.MKT., 986, 50, lef. 1.

⁵⁶ BOA., A.}MKT.MHM., 569/1, lef. 32.

meydana gelmemekle beraber hastalıktan iyileşmeye çalışanlardan üçünün nekahat dönemini atlattığı, bir tanesinin de hastalığının çok hafif şekilde devam ettiği ve merkez vilayetince tabiplerden oluşan bir komisyonla illetin külliyen yok edilmesi ve yayılmasının önüne geçilmesi için fevkalade sıhhi tedbirlerin alınması gerektiği bilgisi verilmiştir⁵⁷. Tedbirlerin artırılarak devamı hususunda, Konya vilayetine bağlı olan Teke Sancağı merkezi olan Antalya kazasında veba illetinin olduğuna dair ihbar olduğu için tahaffuzhâneye gerekli olan tedbirlerin alınması gerektiği, Konya Sıhhiye Müfettişi Zeki Efendi'nin mahall-i memuriyetine iade olunup olmadığı sorulurken⁵⁸ 17 Temmuz 1905 tarihinde veba illetinden bir kişinin vefat ettiği ve salgının şiddetinin kırılması için Antalya'ya serum alanında uzman tabipler, temizlik elemanları, bunların yol masrafları ve maaşlarını karşılanması hususu⁵⁹ gündeme alınmıştır. 19 Temmuz 1905'te Konya vilayetine tâbi Antalya'da veba hastalığına benzeyen bir hastalık ortaya çıkmış ve bu hastalığın mahiyetinin araştırılabilmesi için Daire-i Sıhhiye'den bir iki tabibin hastalığın görüldüğü bölgelere gönderilip tahkik ettirilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁰. Mersin Belediyesi için bin beş yüz kuruş maaşla bir mühendisin tayin olduğu, bu maaşın fazlalığından dolayı hem bu konunun tahkik edilmesi hem de Antalya'da ortaya çıkan veba hastalığının Adana vilayetine sirayet etmesinin önüne geçilmesi hususunun üzerinde durulması ve bu iki maddenin bir an evvel çözüme kavuşması istenmiştir⁶¹. Antalya Limanı'ndan çıkacakların kırk sekiz saat karantinaya tabi tutulduğu gibi kara yoluyla gidenlere de aynı tedbirin uygulanması istenirken vilayet hududunda ayrıca karantinaya gerek olmadığı bildirilmiştir⁶².

Midilli, Dikili, Pasinler ve Antalya'da veba hastalığının detaylı bir şekilde tahkik edilmesi için tabiplerden oluşan sağlık komisyonunun oluşturulması, Raris'teki Pastör Enstitüsü'nden serum talep edilmesi, etüv makinasının getirilmesi, tabip tayin edilmesi, sıhhi tedbirlerinin alınması, hastalığın yayılmasını önlemek adına özellikle Midilli'de yaptığı hizmetlerden dolayı Midilli Rum Hastanesi fahri operatörü Doktor Yani Bolari'nin ve Osmanlı gümrük kimyageri Yüzbaşı Süreyya Bey'in dördüncü rütbeden mecidi olan rütbelerinin birer derece yükseltilmesi, Vilâyet-i Sıhhiye Müfettişi Doçına Efendi'nin mütemayiz olan rütbesinin bir derece yükseltilmesine karar verilirken bölgeye gönderilmek üzere sipariş verilen serumların ve siparişlerin hazineден ödenmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir⁶³.

Teke Sancağı'nda Çiçek Salgını

Tarihin en eski ve en fazla ölüme sebep olan salgınlarından biri olarak kabul edilen çiçek hastalığı, kendisini yüksek dereceli ateş ve ağrıyla gösteren ve çok hızlı bir şekilde bulaşan hastalıktır. İlk iki haftasında kuluçka dönemini yaşayan hastalık virüsü, solunum ve sindirim yolları ya da lenf dokularında kendisine yaşama alanı bulup kana geçmektedir⁶⁴. Dört evre hâlinde kendini gösteren hastalığın evreleri; başlangıç, döküntü, yara ve en son olarak da sönme devresidir. Hastalığın temas ve hava

⁵⁷ BOA., A.}MKT.M.MHM., 569/1, lef. 28.

⁵⁸ BOA., A.}MKT.M.MHM., 569/1, lef. 26.

⁵⁹ BOA., DH.MKT., 989/3, lef. 1.

⁶⁰ BOA., Y..A...HUS., 489/95, lef. 1.

⁶¹ BOA.,BEO., 2633/197429, lef. 1.

⁶² BOA.,BEO., 2633/197429, lef. 4.

⁶³ BOA., DH.MKT., 1198/4, lef.11.

⁶⁴ Unat 1975, 19.

ile bulaştığı bilinmekle beraber, sinekler de bu hastalığı yaymada rol almışlardır⁶⁵. Hastalığa sebep olan mikrobun belli süre etkisini koruduğu, birkaç sene sonra bile dokunulduğu yerden tekrar hastalık başlattığı bilinmektedir⁶⁶. Variola, smallpox olarak da literatüre geçen hastalık, özel bir yaş aralığı ve cinsiyet farkı gözetmeksizin insan vücudunda içi irin dolu kabarcıklar oluşturarak ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalıktır. Osmanlı arşiv kaynaklarında ise karşımıza *çiçek illeti* ifadesi ile çıkmaktadır⁶⁷. Her yaşta kendisini göstermekle beraber özellikle çocukların üzerinde daha etkili olan hastalık, ilk on günden itibaren kurur, kabuk bağlar ve oluşan kabarcıklar vücutta birtakım izler bırakır⁶⁸. İngiliz bir tarihçi olan Macaulay'nin deyişiyle: *Çiçek, ölüm meleklarının en korkuncu idi. Veba afeti son derece hızlı yayılıyordu fakat bu hastalık bir insan ömründe kıyılarımıza yalnızca bir ya da iki kere geliyordu. Çiçek ise her an vardı. Bu afet, mezarlıkları dolduruyor, henüz vurmadıklarımızı da dehşetten titretiyordu*⁶⁹. Öyle ki hastalıkla mücadele edip hayatta kalanlara bakıldığında hastalığa bağışıklık kazanmış olmalarına rağmen birçoğunun ciltlerinde hasarlar meydana geldiği ve gözlerini kaybettikleri görülmüştür⁷⁰. Çiçek hastalığı Çin'de, akabinde Hindistan'da ve sonrasında da Avrupa'da etki etmiştir⁷¹. Avrupa'da çok sevilmeyen hatta mide bulandırıcı olarak görülen bu hastalık, özellikle 1500'lü yıllarda çok etkili olmuştur⁷².

Avrupa'da çiçek hastalığı 16. yüzyılda çok yıkıcı etkilerle devam ederken Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı dönemlerde böyle bir etkinin olmadığı bilinmektedir. Çok eski bir geçmişe sahip olan çiçek hastalığı, 1850 ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu bölgelerde kendini göstermeye başlamıştır⁷³. 19 Ağustos 1860 tarihinde, Antalya'da hastalık mikrobunu taşıyan çocuklar için elli-altmış kalem çiçek aşısının getirilmesi istenmiştir⁷⁴. Teke Sancağı'nın merkez kazası olan Antalya'ya çiçek aşısının gönderilmesinden yaklaşık bir yıl sonra, 13 Temmuz 1861 tarihinde, elli adet çiçek aşısının gönderilmesine dair Alanya Kaymakamlığı tarafından şukka gönderildiği bilinmektedir⁷⁵. Gönderilen şukkadan yaklaşık on beş gün sonra Alanya'ya aşılardan gönderilmesi hususunda tekrar yazı gönderilmiştir⁷⁶. Alanya'nın eski kaymakamı merhum Nazif Efendi tarafından talep edilen elli adet aşının Alanya'ya gönderilmiş olmasından dolayı teşekkür edilmiştir⁷⁷. Çiçek hastalığının İstanos Nahiyesi'nde şiddetli bir şekilde yayıldığı 7 Mart 1898 tarihinde bölgede iki yüzü aşkın vakanın bulunduğu, hatta bu vakalardan ölümlerin meydana gelmesi sebebiyle, önceleri Niğde tarafından gönderilen tabibin, tekrar Niğde'ye çağırılması nedeniyle bölgede tabip ihtiyacı meydana gelmiş ve bu nedenle Antalya'da merkeze bağlı olan İstanos'a acil olarak üç tabip ve beş altı nefer aşı memurunun gönderilmesi Teke Mutasarrıflığı'ndan istenmiştir. Zira Antalya ve Dersaadet'ten gönderilen bir

⁶⁵ Özlü & Demir 2020, 66-67.

⁶⁶ Özlü & Demir 2020, 70.

⁶⁷ Ağır 2020, 25.

⁶⁸ Mercan 2017, 11.

⁶⁹ Demirhan 1982, 43.

⁷⁰ Nıkıforuk 2018, 96-97.

⁷¹ Özlü & Demir 2020, 69.

⁷² Türkölmez 2020, 109.

⁷³ Temel 2008, 129.

⁷⁴ BOA., A.}MKT.NZD., 321,83, lef. 1.

⁷⁵ BOA., A.}MKT.MHM., 225,82, lef. 1.

⁷⁶ BOA., A.}MKT.NZD., 360/6, lef. 1.

⁷⁷ BOA., A.}MKT.UM., 513/90, lef. 1.

aşıcı ve Burdur'dan gönderilen bir aşıcının durumu idare edemeyeceği hastalığı durdurmakta etkili olamayacağı bildirilmiştir⁷⁸. İstanos'ta hastalığın yayılmasının önüne geçilmesi için acilen çiçek aşısı takviyesi yapılması, elde yoksa Avrupa'dan acilen getirilmesi, ayrıca tabip gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir⁷⁹. 20 Mart 1898'e gelindiğinde Konya vilayetinin katkılarıyla Elmalı kazası ve Akseki kazasında gereken aşılamaların da yapılması ile çiçek hastalığından eser kalmadığı bildirilmekle beraber Antalya için durum biraz daha farklı seyretmekteydi. Antalya'da yirmi dört çiçek hastalığı vakası görülmüş ve bunlardan on bir tanesinin hapishanede meydana geldiği ve bu hastalardan üç tanesinin vefat ettiği bilindiği için hapishanelerde temizlik koşullarının uygun olup olmadığının araştırılması istenmiştir. Bunun sonucunda hıfzıssıhaya uygun koşullar olmadığı ve koşulların sağlanmasının çok zor olmasından dolayı hapishanenin yeniden inşa edilmesi hakkında karar verilmiştir⁸⁰. Bu konuda bir an evvel çalışmaların başlaması ve hapishanenin inşası için teftişlerin yapılması, raporların hazırlanması istenmiştir. Bunun için gereken masraf olan yüz altmış beş bin dört yüz seksen altı kuruş belirlenmiştir⁸¹. Saptanan bu tespitler neticesinde hastalıklara karşılık önlem alma çabaları de hız kazanmıştır.

Karantina Uygulamaları

Yukarıda genel olarak bahse konu olan salgınlar, 19. ve 20. yüzyıllarda, çok fazla sayıda devlette hasara yol açtığı gibi Osmanlı İmparatorluğu içerisinde de büyük ölçüde zarara sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, yaşanan bu sıkıntıları belli ölçüde kontrol altına alabilmek için çeşitli önlemler almıştır. Karantina⁸², bunların başında gelmektedir. İtalyancadan dilimize giren karantina kelimesi "Kırtan ibaret" manasındadır. Osmanlı İmparatorluğu bu tanımlamayı uluslararası arenada kabul etse de Abdülhak Molla bu tip uygulamalar için karantina tabirinin yerine "usûl-ı tahaffuz", karantina bölgelerine de "tahaffuzhâne" denilmesini teklif etmiştir⁸³.

Tahaffuzhâneler, yaşanan bütün salgın hastalıklarda kullanılan yerler olup özellikle kolera salgınları için çok önemli bir role sahip olmuştur. Osmanlı Sıhhiye Meclisi'nin kurulduğu tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan sağlık merkezlerindedir. Bu yerlerden bazıları geçici olarak kurulmuş olsa da bazılarının uzun yıllar kullanıldığı bilinmektedir. Tahaffuzhânelerin karantina özelliğinin yanı sıra şifahane özellikleri de mevcuttur. Vilayetlerin yanında daha küçük olan köy, kaza ve nahiyeler ile birlikte gerekli görülen yerlere de açıldığı bilinmektedir⁸⁴. Tarihler 1831'i gösterdiğinde ortaya çıkan büyük kolera salgını sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde karantina için faaliyet gösteren yerler açılmıştır⁸⁵. 1835'te Çanakkale'de, İstanbul'un güvenliği için geçici karantinahâneler kurulmuştur⁸⁶. Karantina teşkilatı her ne kadar daha sonraları kurulmak istense de ülke genelinde hastalığın seyrindeki hızlı artış, bu kurumun açılışını da hızlandırmıştır.

⁷⁸ BOA., Y..PRK.DH., 10/32, lef. 23.

⁷⁹ BOA., Y..PRK.DH., 1990/32, lef. 2.

⁸⁰ BOA., DH.TMK.S.,17/59, lef. 2.

⁸¹ BOA., DH.TMK.S.,17/59,lef. 4.

⁸² Karantina; "İnsanların ve hayvanların çeşitli bulaşık hastalıklardan korunmaları için gözetim ve denetim altına alınmasıdır", bk. Sarıyıldız 2001, 464.

⁸³ Ünver 1940, 15.

⁸⁴ Gül 2009, 248-249.

⁸⁵ Sarıyıldız 2001, 463-465.

⁸⁶ Arslan & Polat 2017, 13-14.

Karantina teşkilatının 1838'de tam tekmil kurulduğu görülmektedir⁸⁷.

2 Mayıs 1840 tarihinde Antalya kazasında bir tahaffuzhâne açılması hakkında hüküm verilmiştir⁸⁸. Osmanlı İmparatorluğu 1841 yılında Antalya'da ve Antalya'nın Alanya kazasında da birer adet karantinahâne kurmuştur⁸⁹. Açılan karantinahâneler ve tahaffuzhânelerde kullanılmak için Paris'ten getirilen ambulans arabaları ve etüv makinelerinin daha yararlı kullanılmaları hususunda değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle uzak olan hastanelere fakir fukaranın ulaşımının kolay şekilde gerçekleştirilmesi için gerekirse ambulans arabalarının süratli şekilde hastanelere ulaşabilmeleri için gereken kolaylığın sağlanması gerekirse hayvanların muayenelerinin geriye bırakılması kararlaştırılmıştır⁹⁰. Hastalığa karşı daha etkili çalışmaların sürdürülebilmesi adına Teke Sancağı dâhilinde; Kalkan, Demre, Finike iskelelerine gelecek gemilerin tahaffuzhânelerden karantinaya alınmaları ve bu konuda görevlendirilmek üzere iki nefer gardiyanın on bir mecrediye maaşla tayin olunmaları 4 Temmuz 1982 tarihli telgrafnâme ile bildirilmiştir⁹¹. Ayrıca Elmalı ve Kaş kazalarında kurulacak olan dört tane tahaffuzhânenin bünyesinde görev almak üzere dört tabibin görevlendirilmesinin gerekli görüldüğü belirtilirken⁹² alınan tedbirlerden halkın en az zayıyla çıkabilmesi için özellikle alınan vergilerde indirimle gidilmesi ve Antalya'da gelip geçen arabalardan ve hayvanlardan alınan temizleme vergisinin çeşitli zorluklara yol açmasından dolayı kaldırılması istenmiştir⁹³. Bu bağlamda Antalya'da devam eden kolera hastalığına karşı alınacak tedbirler için ve Burdur Sancağı'nca oluşturulacak tahaffuzhânenin ihtiyaçları için gerekli olan elli-altmış bin kuruşun harcanmasına izin verilmesi istenmiştir⁹⁴. Tarsus dolaylarında ortaya çıkan kolera hastalığının tedavisinde kullanılması için bir adet pülverizatör verilerek ve yol masrafları karşılanarak Antalya'da bulunan tabip Yüzbaşı Ahmet Efendi'nin gönderilmesi talep edilmiştir⁹⁵ Pülverizatör makinesinin ihtiyacına binaen Mösyö Hofmann şirketi aracılığıyla Avrupa'dan alınan otuz adet pülverizatörün derhal gümrükten teslim alınması kararlaştırılmıştır⁹⁶. Bu getirilen makinelerin bedeli olan altı bin dokuz yüz yirmi iki kuruşun 1895 senesi tahsisatına alacağı sayılmak üzere dâhiliye veznesine gönderilmesi istenmiştir⁹⁷. Tarihler 1907'yi gösterirken Antalya, Midilli, Dikili ve Pasinler gibi bölgelerde veba hastalığının son durumunu araştırmak üzere Midilli'ye Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Bekteriyoloji ikinci öğretmeni Mirliya Aristidi Paşa ve yanındakilerden oluşan bir grup sıhhiye heyetinin gönderilmesi, karantina işlemlerinin yapılması, Paris'te bulunan Pastör Enstitüsü'nden serum alınması, etüv makinası getirilmesi ve diğer her türlü karantina ve sıhhi tedbirlerin alınması hususunda iyi ve güzel işleri olduğu tespit edilen Midilli Rum Hastanesi doktorlarından Yani Bolari'ye dördüncü rütbeden osmani, kimyagerlik yapan Yüzbaşı Süreyya Bey'e dördüncü rütbeden mecredi, Sıhhiye Müfettişi Docino Efendi'nin de rütbelerinin bir derece yükseltilmesi konusunun değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır.

⁸⁷ Sarııldız 1998, 320; 2014, 334.

⁸⁸ BOA., C..SH., 6/258, lef. 1.

⁸⁹ Ayar 2007, 390.

⁹⁰ BOA., Y..PRK.SH., 3/49, lef. 9.

⁹¹ BOA., DH.MKT., 1989/113, lef. 1.

⁹² BOA., 266 / 19876, lef. 2., BOA., 266/ 19881, lef. 2.

⁹³ BOA., DH. MKT., 287/ 46.Lef. 1/ Aynı belge., Lef. 6.

⁹⁴ BOA., DH. MKT., 329/ 18, lef. 2.

⁹⁵ BOA., DH. MKT., 2069/ 75, lef. 1.

⁹⁶ BOA., DH. MKT., 387/ 55, lef.2.

⁹⁷ BOA., DH. MKT., 386/ 90, lef.2.

Yapılan çalışmalarla beraber hastalıklar da belirli bir düzeyde tutulmaya başlanmıştır. Midilli'de hastalığa yakalanan ve kordon altında bulunan üç kişinin iyileşmekte oldukları ve bölgede durumun kontrol altına alındığı belirtilmiştir⁹⁸.

Sonuç ve Değerlendirme

Salgın hastalıklar çok eski zamanlardan günümüze kadar belli dönemler şiddetli belli dönemlerde ise hafif düzeyde kendisini göstererek devam etmiştir. Öyle ki hastalıkların seyrine bakıldığı zaman bu hastalıkların yalnızca insanların hayatlarını tehdit etmekle kalmayıp hayvanların hatta bitkilerin varlığını da tehdit eder hâle geldiği görülmektedir. Hastalıkların bu denli toplum hayatına sirayet etmesi, bize artan nüfus oranları ile birlikte etkileşimin fazla olduğu ve beraberinde özellikle de ticaret alanlarının da genişlemesiyle salgın hastalıkların kendilerine daha uygun genişleme ve yayılma alanları bulduklarını göstermiştir. Özellikle en fazla bilinen ve tehlike arz eden veba, sayısız can kaybına sebep olduktan sonra bu hastalık zamanla etkisini kaybetmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru tarih sahnesindeki rolünü başta kolera olmak üzere çiçek, sıtma, verem, tifo, tifüs gibi diğer bulaşıcı hastalıklara bırakmıştır.

Bu hastalıklar Osmanlı topraklarında kendisine kolay ve hızlı yayılma alanı bulmayı başarmıştır. Başta ticaret yollarının üzerinde olması, tüccarlar ve tüccarların malları ile bulaşırken bir yandan da hac farızasını gerçekleştirmek isteyen kişilerin temaslarının varlığı da hastalıkların bulaşma alanını genişleterek Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bu hastalıklara karşı açık bir şekilde hassas olduğu gerçeğini de gözler önüne sermiştir.

Salgın hastalıkların, özellikle kolera'nın toplumsal yaşama da olumsuz etkileri çok fazla olmuştur. Genç nüfusun içinde önemli ölçüde kayıplar meydana gelmesi ve bu kayıplar neticesinde üretimin ve ticari hayatın sekteye uğraması da bu etkilerin başında gelmektedir. Salgın hastalıklar esnasında uygulanan karantina ve kordonlar sonucunda halkın evlerinde kapalı kalması ve ticari hayatta yerini alamaması ekonomik olarak büyük sorunlara yol açmış ve alım gücü bir hayli düşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu bu salgınlara karşı önemli tedbirler almıştır. Başlatılan aşı faaliyetleri ile sayıları yüz binlerle ifade edilen aşırı çocuklara yapmayı başarmıştır. Tanzimat'ın ilk yıllarında günlük olarak bu rakamlar binlerle ifade edilmiştir. Her ne kadar başlangıçta bu konuya gereken önem tam manasıyla verilmiş olmasa da özellikle Tanzimat Dönemi bütün bunlar için bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Zira bu dönemde açılan karantinahâneler ve tahaffuzhâneler ve bu bağlamda yapılan sıhhi çalışmalar, hastalıkların seyrinde fark edilir derecede etkilerini ortaya çıkarmıştır. Teke Sancağı'nda yapılan bu etkili çalışmalar da olumlu neticesini göstermiş ve bölge, salgın hastalıkları görece daha az zararlı atlatmıştır denilebilir.

⁹⁸ BOA., DH. MKT., 1198/ 4, lef. 4., Aynı belge., Lef. 11.

BİBLİYOGRAFYA

- Ağır S. 2020, *Osmanlıda Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Ahmed B. Hanbel 1981, *Ebû Abdullah Ahmed B. Muhammed eş-Şeybânî, El Müsned*. İstanbul.
- Ak M. 2011, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, 254-268.
- Aksoy Ş. 2010, *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Ders Notları*. Şanlıurfa.
- Arslan A. & Polat H. A. 2017, "Travel from Europe to Istanbul in the 19th Century and the Quarantine of Çanakkale". *Journal of Transport & Health* 4, 10-17.
- Ayar M. 2007, *Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul.
- Dağlar O. 2007, "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele". Eds. A. Özçelik *et al.*, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*. Isparta, 368-374.
- Demirhan A. 1982, *Kısa Tıp Tarihi*. Bursa.
- Ebû Davûd 1981, *Süleyman B. Eş'âs Es-Sicistâni, Es-Sünen (I-V)*. İstanbul.
- Gül A. 2009, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazası'nda Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 41, 239-370.
- İnalçık H. 2001, "İstanbul (Türk Devri)". *DİA XXIII*, 220-239.
- Kılıç O. 2004, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Salgın Hastalıklar*. Elâzığ.
- "Kolera Madalyası". *Meydan Larousse* 11, 1973.
- Kurt İ. 2006, *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlül-Mâ'ün Adlı Eser Çevirisinde*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi. Sakarya.
- Mâlik b. Enes 1992, *el-Muvattâ, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki. II*. İstanbul.
- March J. 2014, *Klasik Mitler*. Çev. S. Lim, İstanbul.
- Mercan B. 2017, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi. Kırklareli.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî 1991, *el-Câmiu's-sahîh, thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Baki. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye/Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, V/14129*.
- Nıkıforuk A. 2018, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çev. S. Erkanlı, İstanbul.
- Onul B. 1971, *Kolera*. Ankara.
- Özdemir H. 2005, "Salgın Hastalıktan Ölümler 1914-1918". *Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu XVI/104*.
- Özlü Z. & Demir E. 2020, "Doktor Hacı Kadım İzzettin'e Göre Çiçek Hastalığının Belirtileri ve Devreleri (1911-1912)". Eds. Ş. Köse & F. Çakmak *et al.*, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek*. Ankara, 75-93.
- Pakalın M. Z. 1993, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (OTDTS), II*. İstanbul.
- Panzac D. 1997, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. Çev. S. Yılmaz, İstanbul.
- Sami Ş. 2011, *Kâmûs-i Türki, (Latin Harfleriyle)*. İstanbul.
- Sarıyıldız G. 1998, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 17, 319-321.
- Sarıyıldız G. 2001, "Karantina". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXIV/464*.
- Sarıyıldız G. 2002, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını". *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler (22-23 Mayıs)*. İstanbul, 309-318.
- Sarıyıldız G. 2014, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri". *Belleten LVIII/222*, 329-376.
- Soydemir S. 2011, "Hayat Kurtarana Osmanlı'dan Madalya". *Yedikita Dergisi* 35, 25-36.
- Temel M. 2008, *Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*. İstanbul.
- Topçu A. W., G. Söyletir & M. Doğanay 1996, *İnfeksiyon Hastalıkları*. İstanbul.
- Tunç S. 2018, "XX. Yüzyılın Sonlarında Bir Fransız Seyyahın Antalya Notları". Eds. B. Koçakoğlu *et al.*,

- Antalya Kitabı 1, Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya*. Antalya, 182-195.
- Türkölmez F. 2020, "Tarihe Çiçek Bozuğu Bir Efsane Bırakan Hastalık: Yüze Leke Kalbe Dert Folklorde Çiçek". Eds. Ş. Köse & F. Çakmak *et al.*, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek*. Ankara, 107-120.
- Unat E. K. 1949, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*. İstanbul.
- Unat E. K. 1975, *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini*. İstanbul.
- Uzel İ. 1989, "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918), Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri". *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Ankara, 206-237.
- Ünver S. 1940, *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar*. İstanbul.
- Ünver S. 1948, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*. İstanbul.
- Varlık N. 2018, "Osmanlılarda Veba Salgınları". *Toplumsal Tarih* 296/8, 30-44.
- Yaşayanlar İ. 2018, "Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri". *Toplumsal Tarih* 296, 49-55.
- Yıldırım N. 1985, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Hizmetleri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi V*, 1320-1338.
- Yıldırım N. 1994a, "Salgınlar". *İstanbul Ansiklopedisi VI*, 423-425.
- Yıldırım N. 1994b, "1893'te İstanbul'da Kolera Salgını". *Tarih ve Toplum* 129, 14-17.
- Yılmaz Ö. 2017, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri". *Avrasya İncelemeleri Dergisi VI/I*, 23-55.

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA A.MKT.MHM. 363/ 36, 25 Cemâziyelevvel 1283 (23 Eylül 1866).
- BOA A.MKT.MHM. 225/ 82, 21 Muharrem 1278 (29 Temmuz 1861).
- BOA A.MKT.MHM. 561/1, 15 Safer 1313 (07 Ağustos 1896).
- BOA A.MKT.NZD. 360/6, 02 Cemâziyelevvel 1278 (05 Kasım 1861).
- BOA A.MKTM.MHM. 569/1, 14 Cemâziyelevvel 1323 (17 Temmuz 1905).
- BOA Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemi Defterleri (A. DVN), 1/73, 07 Şevvâl 1258 (11 Kasım 1842).
- BOA Bâbiâli Evrak Odası Evrakı (BEO) 2633/197429, Cemâziyelevvel 1323 (1 Ağustos 1905).
- BOA BEO. 266 / 19876, 13 Safer 1311 (26 Ağustos 1893).
- BOA BEO. 266 / 19881, 13 Safer 1311 /(26 Ağustos 1893).
- BOA C..SH. 6/258, 29 Safer 1256 (2 Mayıs 1840).
- BOA Cevdet Sihhiye (C..SH), 27/1341, 27 Safer 1257 (22 Nisan 1841).
- BOA Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 1782/117, 06 Rebiülâhir 1308 (19 Kasım 1890).
- BOA Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, (DH.TMIK.S..), 17/59, 26 Şevvâl 1315 (20 Mart 1898).
- BOA DH, MKT. 608/38, 01 Ş 1320 (07 Kasım 1902).
- BOA DH,MKT. 434/50, 06 Rebiülâhir 1313 (26 Eylül 1895).
- BOA DH. MKT. 1198/ 4 03 Şa'bân 1325 (11 Eylül 1907).
- BOA DH. MKT. 1989/113 27 Muharrem 1310 (21 Ağustos 1892).
- BOA DH. MKT. 2069/ 75, 30 Zilka'de 1312 (25 Mayıs 1895).
- BOA DH. MKT. 287/ 46, 25 Rebiülevvel 1312 (26 Eylül 1894).
- BOA DH. MKT. 311/37, 26 Cemâziyelevvel 1312 (25 Kasım 1894).
- BOA DH. MKT. 316/21, 10 Cemâziyelâhir 1312 (9 Aralık 1894).
- BOA DH. MKT. 329/ 18, 10 Receb 1312 (07 Ocak 1895).
- BOA DH. MKT. 351/19, 07 Ramazân 1312 (4 Mart 1895).
- BOA DH. MKT. 387/ 55, 29 Zilhicce 1312 (23 Haziran 1895).

- BOA DH.MKT. 1198/4, 29 Cemâziyelevvel 1323 (1 Ağustos 1905).
BOA DH.MKT. 1810/50, 08 Receb 1308 (17 Şubat 1891).
BOA DH.MKT. 330/74, 13 Receb 1312 (10 Ocak 1895).
BOA DH.MKT. 986/ 50, 12 Cemâziyelâhir 1323 (15 Temmuz 1905).
BOA DH.MKT. 989/ 3, 15 Cemâziyelevvel 1323 (18 Temmuz 1905)
BOA Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 83/65, 30 Receb 1312 (27 Ocak 1895).
BOA Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM), 555/20, 14 Cemâziyelâhir 1312 (13 Aralık 1894).
BOA Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A.MKT.NZD), 321/ 83, 01 Safer 1277 (19 Ağustos 1860).
BOA Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM..), 513,90, (02 Cemâziyelevvel 1278 / 05 Kasım 1861).
BOA Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD), 1721/18, 20 Cemâziyelâhir 1312 (19 Aralık 1894).
BOA Y..A..HUS. 315/39, 14 Cemâziyelâhir 1312 (13 Aralık 1894).
BOA Y..A..HUS. 321/71, 09 Ramazân 1312 (06 Mart 1895).
BOA Y..A..HUS. 489/95, 16 Cemâziyelevvel 1323 (19 Temmuz 1905)
BOA Y..PRK.DH., 1990/32, 13 Şevvâl 1315 (07 Mart 1898).
BOA Y.PRK.SH., 5/17, 04 Şa‘bân 1312 (31 Ocak 1895).
BOA Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.DH..), 10/32, 13 Şevvâl 1315 (07 Mart 1898).
BOA Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y..PRK.SH..) 3/49, 19 Rebiülevvel 1309 (23 Ekim 1891).
BOA Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y..A...HUS), 293/13, 04 L 1311 (10 Nisan 1894).